

GAÁL ENDRE

*Adalékok a szegedi nyomdai munkások
mozgalmának történetéhez
1890—1934*

A magyarországi ipari munkások szakmai szervezkedésében — a legtöbb országhoz hasonlóan — a nyomdai munkásoknak úttörő szerepük volt. A fejlődésben Nyugat-Európához képest erősen elmaradott Magyarországon csak az 1848-as forradalom adott jelentős lökést a nyomdászmozgalomnak: májusban a pesti nyomdászok — a bécsi és a pozsonyi nyomdászokkal együttműködve, azok példáját követve — kivívták az első hazai kollektív szerződést. A munkáltatók anyagi támogatásával segélyző egyletet is hoztak létre, amely az 1850-es évekbeli szünetelés után 1862-ben újjáalakult. 1865-ben — a bécsi nyomdász önképző egylet mintájára — Pesten is megalakult a nyomdai munkások önképző egylete. Ez a tömörülés már a munkások vezetése alatt állott, a kultúra, a művelődés összetartó erejével jobb munkafeltételek kivívására is igyekezett szervezni a munkásokat. Az egyletben folyt viták során mind nagyobb szerephez jutottak a lassaléanizmus sajátos, osztrák változatát képviselő szocialisták. Ezért tekintjük a Pest-Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyletét az első, szocialista tanításokat terjesztő szakmai önképző szervezetnek a magyarországi munkásmozgalmában. 1869. május 1-én megjelentette Typographia c. szaklapját amely a legelső és leg-hosszabb életű — napjainkban is élő — hazai, szakmai lap.

A Typographia kezdettől fogva szorgalmazta az ország nyomdai munkásságának egységbe tömörülését, a szolidaritás fejlesztésével és a szocialista nézetek terjesztésével pedig hatékonyan elősegítette a munkásöntudat növelését. Más szakmák később megjelenő lapjainak szervező és nevelő munkájához a Typographia több tekintetben példát szolgáltatott. Az önképzőegylet már 1870-ben sztrájkot vezetett a 9 órás munkanapért, s e sztrájk tanulságai alapján elsőként hozta létre Magyarországon az ellenállási pénztárat és építette ki a bizalmiférfi-rendszert. A fővárosi nyomdászmozgalom vezetői és a Typographia erőfeszítései készítették elő — a jelentősebb vidéki nyomdászvárosok helyi egyleteinek megalkotása, majd ezek egységbe fogása útján — az első hazai szakszervezet, a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egylete 1884. évi megalakulását.¹

A szervezeti erősödés, amely felhasználta a haladottabb tőkés országok, első-sorban Ausztria és Németország nyomdászainak tapasztalatait, összefüggött az

1848 után már hazánkban is gyorsuló, az 1867 utáni évtizedekben pedig méginkább szélesedő kapitalista fejlődéssel. E fejlődés maga után vonta a nyomdaipar erőteljes növekedését, munkásai számának gyarapodását. Az 1866. évi állapotokat rögzítő hivatalos statisztika 126 magyarországi nyomdáról tud. A munkáslétszámot azonban nem közli, azt kb. 1800—2000 főre tehetjük. A népszámlálási statisztikák 1900-ban 851 nyomdát 10 768 munkással, 1910-ben 1319 nyomdát 16 736 munkással vettek számba. Szeged a kapitalizmus korában mindvégig jelentős nyomdászváros volt. 1869-ben 2 nyomda dolgozott itt kb. 40 munkással, 1900-ban 7 nyomda 197 munkással, 1910-ben 18 nyomda 293 munkással, 1938-ban szintén 18 nyomda 153 munkással.² A szegedi nyomdai munkások Horthy-korszakbeli számának csökkenése abból eredt, hogy az 1910-ben még működő nagy nyomdacégek közül több 1920-ban vagy az azt követő években megszűnt (Engel Lajos, Dugonics Nyomda Rt., Traub B. és társa) vagy átalakult. Keletkeztek ugyan új nyomdacégek, de ezek a megszűnteknél többnyire kisebbek voltak, kevesebb munkást foglalkoztattak.

A nyomdaipar tehát nem tartozott a nagy munkáslétszámmal dolgozó iparágak közé. 1910-ben a fővárosban, az ország nyomdaipari központjában csak 12 nyomda foglalkoztatott 100-nál több munkást, pedig a budapesti nyomdák száma ekkor összesen 260 volt. A vidéki nyomdák között 1910-ben egy sem akadt, amelyik 100 munkást foglalkoztatott volna. Az egy-egy üzemre jutó, viszonylag kis munkáslétszám, a munkaszervezés magas foka azonban megkönnyítette a munkások gazdasági-politikai szervezését. E körülményekkel és a nyomdamunkások tanultságával, magas fokú szakképzettségével is összefüggött, hogy a kapitalizmus korában valamennyi hazai szakma közül a nyomdai munkásság érte el a szervezetség legmagasabb szintjét: már a századforduló idején szakmunkásainak több mint 90%-a szervezett.

A szegedi nyomdai munkások első szervezete az 1873-ban keletkezett segélypénztár volt. Az 1878-ban tartott első magyar nyomdászkongresszus után a szegedi segélyzőegylet is csatlakozott az országos szakszervezet alakítására irányuló törekvésekhez. Szeged 1882. február 26-tól nyomdászkerületi székhelyként működött. A szakszervezet megalakítása után a helyi csoportokban továbbra is a segélyező tevékenység uralkodott, mellette azonban fokozatosan megindult a kulturális, a művelődés előmozdítását célzó munka. Amikor azonban 1889—1890-ben a fővárosi munkásmozgalomban döntő fordulat következett be és az osztályharcos, marxista irányzat képviselői kerekedtek felül a pártvezetőségben, a szakmai szervezkedésben is előtérbe került a gazdasági helyzet javításáért és a szocialista öntudat kiterjesztéséért folyó tevékenység. Így volt ez a nyomdászszakszervezetben is.³ A fordulat jele, hogy a szakszervezet magáévá tette a II. Internacionálé alakuló kongresszusán elfogadott, a gazdasági és politikai célkitűzéseket összekapcsoló és a proletariátus felszabadítását távolabbi célként megfogalmazó

tételt. A *Typographia* már 1890. január 3-i számában felhívta a nyomdák munkáseit május elseje sztrájkjal való megünneplésére, a 8 órás napi munkaidő követelésére; január végén pedig leszögezte: a rövidebb munkaidőért folyó küzdelem teszi lehetővé a munkásoknak, hogy felkészüljenek arra a harcra, amely a proletariátus felszabadítására fog vezetni.⁴

Az első május elsejei megmozdulásban a főváros és egyes vidéki városok nyomdai munkásai közül számosan részt vettek. Szegeden az ipari és egyéb munkások körében csak nyomdászok tartottak e napon munkaszünetet, mert ekkor még csupán nekik volt olyan szakmai szervezetük, amelyben szocialista befolyás érvényesült. E szervezet már önképzőkörrel is bírt. Oly jelentős erő, hogy az egésznapos május elsejei megmozdulásba — a város ekkor 64 nyomdai munkása közül — be tudott vonni 25-öt (41%).⁵ A központi kezdeményezésű mozgalomhoz a szegediek olyan követeléseket is hozzákapcsoltak, amelyek nem a május elsejei ünnep során, hanem már korábban szóba kerültek a szakszervezetben. A budapesti május elsején résztvevő tekintélyes számú nyomdai munkás nem állított ilyeneket előtérbe; ők ugyanis a II. Internacionálé alakuló kongresszusán elfogadott, a hazai pártvezetőség által is hangoztatott jelszavakkal tüntettek. Szegeden — mivel más szakmák nem vettek részt a megmozdulásban — jórészt a nyomdász szakma gazdasági követeléseit kaptak hangot.

Az 1889-ben tartott V. magyar nyomdászkongresszus kimondotta, hogy a vidékre is ki kell terjeszteni az árszabályt, mégpedig úgy, hogy a budapestit fogadtatják el a nyomdatulajdonosokkal, Budapesten pedig 20% pótlékot fizetnek. Mindezt az egész országban egyidejűleg kívánják keresztül vinni, ha majd az árszabálybizottság a harchoz kellő pénzvagyonnal rendelkezik.⁶

Másik sajátos vonást az adott az első szegedi május elsejének, hogy a városban éppen ekkor talált visszhangra a fővárosi hírlapszedőknek az 1880-as évek végén újból felelevenített követelése a vasárnapi munkaszünet biztosítására: azt kívánták, hogy a hétfői lapok ne jelenjenek meg. A szegedi hírlapszedők a május elsejei mozgalomra készülve, már április végén kérelmezték a főnököktől, illetőleg a kiadótulajdonosoktól a hétfői lapok megszüntetését. De csupán azt az ígéretet kapták, hogyha majd a fővárosi kiadók ezt megteszik, Szegeden is így lesz. Április 27-én újabb nyomdászgyűlés volt, ezúttal a többi szaktárs részvételével, amely szintén kimondotta — akárcsak a hírlapszedők korábbi gyűlése — május elseje megünneplését. Mindazonáltal egy 3 tagú küldöttséget választottak, amelynek feladata volt bejelenteni a nyomdatulajdonosoknak az elhatározást és egyben kipuhatolni a sztrájkra várható reagálásukat. Mivel következményt csupán Várnai Lipót nem helyezett kilátásba, a többi igen, sőt az Endrényi testvérek cég kerekén megtagadta az ünnepségen való részvétel engedélyezését, érthető, ha a munkásoknak csupán kisebb része kapcsolódott be.

A szegedi május elsejéről a *Typographiában* megjelent beszámolómból tudjuk,

hogy a szegediek ez alkalommal kétféleképpen is hozzájárultak az országos árszabálybizottság pénztárához: az április 27-i gyűlésen kimondták, hogy aki kénytelen dolgozni május elsején, napi keresetének felerészével a sztrájkpénztárt kell gyarapítania. A május elsején délután a Szőlőfűrt c. vendéglőben rendezett tekézés tiszta jövedelmét, 5 Ft 40 kr-t szintén a sztrájkalap pénztárának adományozták. Az egész napos munkaszünetet záró társasvacsorán Tomcsányi Elek, a szegedi nyomdászkerület alelnöke, Jászai Gyula (a kerület választmányi tagja, a Szegedi Híradó c. lap tördelője az Endrényi testvérek nyomdájában) és Zeisler Mór (a kerület ekkori elnöke, az Endrényi testvérek cég nyomdavezetője) méltatták a megmozdulás és a 8 órás munkanap jelentőségét. Az ünnepségen felszólalt Ruzicska Gyula, a kerület választmányi tagja, 1890—1891-ben a Várnai-nyomda művezetője, a kor kiváló mesterszedője, tipográfusa, aki főleg az 1890-es évektől sokoldalú szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. A tudósításból úgy tűnik, hogy felszólalásában elhatárolta magát a sztrájkmozgalomtól; a helyzet javítására, sőt az önállóság elérésére (!) csupán az összetartás erősítését ajánlotta.⁷

A május elsejei ünnepség leírása azt látszik igazolni, hogy Szegeden a szervezett munkásság mozgalmában akkor még jelentős szerepet játszottak a nyomdavezetők. Közöttük olyan is volt, aki nem a harc, hanem a békés erőgyűjtés alapjára helyezkedett abban időpontban, amikor a fővárosban már gyakoriak a különböző szakmák munkásainak sztrájkjai. A nyomdák munkásai is új kollektív szerződés elfogadtatására készültek, ami egyben előkészítője az egységes vidéki árszabály elfogadtatására irányuló mozgalomnak. Az 1890. szeptember 7—8-án Aradon tartott országos önképző osztályi gyűlésen hivatalos küldöttként Szegedről Szőke Mihály vett részt, vendégként ott volt Ruzicska Gyula is. Az ő javaslatára fogadta el a tanácskozás alapelveként, hogy a megindítandó vidéki árszabálymozgalomban a viszonyokat szerényebb szinten rendezzék és majd később lépjenek fel erőteljesebb követelésekkel.⁸ A Budapesten bevezetni tervezett árszabályt fogadták el; különbség leginkább csak az 5. pontban, a szedők munkadíját illetően van. Míg a fővárosban a bizonyos pénzben (átalányban) dolgozók heti minimuma 12 Ft, a pakétszedés (hasáb vagy másként számolószedés) díja magyar szöveg esetén, 8—9—10 pontos betűknél 24 krajcár, 7 és 12 pontos betűknél 25 krajcár, 6 pontos, valamint 14 pontos és ennél nagyobb fokozatú betűknél 28 krajcár, az 5 pontos betűknél 29 krajcár, a vidéki tervezet szerint az átáányban dolgozók minimuma 10 Ft, a számolószedőké — a fentebbi fokozatok sorrendjében — 21, 22, 25, 25 krajcár 1000 *n*-ként. Munkaidő 9 óra.

Az Aradon elfogadott követeléseket az 1891. augusztus 15—16-i, Temesvárott tartott önképző egyleti kongresszus részletesen kidolgozta és módosította. A központi szervező bizottság 1891 őszén indította meg a vidéki harcot, amelynek eredményeként 1892. január közepéig 21 városban sikerült a temesvári követeléseket elfogadtatni. Szegeden — a fenti követelések szerint — a nyomdatulajdonosok

szintén elismerték a 9 órás napi munkaidőt. Az általában dolgozó szedők minimalisan 10 Ft hetibért kapnak, a számolásban dolgozó szedők 1000 *n* után a budapestinél 2 krajcárral kevesebbet. Az eredményt sztrájk nélkül sikerült biztosítani.¹⁰ Mindez azonban csak átmeneti siker volt, mert sem Szegeden, sem más városokban a szerződés pontjainak betartására a helyi szervezetek gyengének bizonyultak. A „principálisok” már az 1892. év végéig felrúgták a 3 évre szóló árszabályt. A munkások nagyfokú közönyössége, az, hogy munkavállalásnál gyakran megelégedtek Szegeden pl. 6—7 Ft-os minimummal, dolgoztak 9 óránál hosszabb napi munkaidőben is, lehetővé tette a munkáltatóknak, hogy az elért eredményeket fokozatosan visszavegyék. A nem szervezett, nem öntudatos munkások voltak az okai annak, hogy Szegeden is elvesztek az 1892 elején elért vívmányok.¹¹ Ebből következően a korábbinál jobb és tartósabb eredmények biztosítása megkövetelte a szervezkedés vidéki fokozását. E feladatot a nyomdászegylet segélypénztárra és szakegyesületre történt 1890-es évekbeli szétválása után, a rendszeresen 1897-től működő szakegyesület oldotta meg. A szakegyesületen belül, de attól forma szerint függetlenül működő szabadszervezet irányításával folyt az 1903 őszén vidéken meginduló árszabálymozgalom részeként a szegedi nyomdai munkások igen kiélezetté váló harca is.

A nyomdászakegylet első országos kongresszusa 1903. augusztus 15—16-án valamennyi szakegyleti tagnak köteleességévé tette, hogy a pártot teljes erejükből támogassák. A Szegeden 1899-ben létrejött nyomdászakegyleti csoportnak 1903 végén már 122 tagja volt.

A szakegyleti szervezkedés országos előrehaladása tette lehetővé, hogy 1903 őszén a vidéki nyomdai munkásság újabb harcot indítson az egységes vidéki árszabály elfogadtatásáért. Az országos vezetőség által kidolgozott árszabály tételeit az első szakegyesületi kongresszus hagyta jóvá. (Említésre méltó, hogy az árszabályba a szegedi szakegylet mindhárom javaslata bekerült: a hírlapszedők egyéb munkát nem vállalhatnak, a gépmester gázmotor kezeléséért és tömöntésért külön pótlékot kapjon, sztrájkmozgalom esetén a művezetők is kötelesek kilépni.). A harc nagyjából egy időben indult meg a fontosabb nyomdászvárosokban; Szegeden szeptember 27-én nyújtotta át az e célból alakított bizottság a követeléseket a főnököknek, akik azokat elutasították. Erre valamennyi jelentősebb helyi nyomda munkássága sztrájkba lépett. A nyomdatulajdonosok ekkor meghátráltak, a Traub B. és társa nyomdacég kivételével aláírták a szerződést. A Szegedi Híradó kiadótulajdonosa, Endrényi Imre azonban már a szerződés aláírását követő napon megszegte azt: a sztrájk miatt három munkásnőt azonnal, felmondás nélkül elbocsátott. Erre egész személyzete újból sztrájkba lépett, követelve a három munkásnő visszavételét. Endrényi erről hallani sem akart: telefon és távirat útján Budapestről kért és kapott munkásokat. 14 szedő Endrényi költségén leutazott Szegedre, az állomásról fiákereken, rendőri fedezettel vitték őket a nyomdába,

azok azonban nem kezdték el a munkát, hanem — kijelentve, hogy a sztrájkolókat nem támadják hátba — ugyancsak Endrényi költségére visszautaztak Budapestre. „Így fogtak susztert Szegeden az úrnak 1903. esztendejében” — írta az esetről a Népszava. (Az öntudatos nyomdai munkások a sztrájkőröket, testvéráruulókat, árszabályon alul dolgozókat nevezték „suszternek”). A fővárosi munkások szolidaritása folytán tehát a Szegedi Híradó egyelőre nem jelenhetett meg; Endrényi — éppen a lap előállíthatása érdekében — végül kénytelen volt aláírni egy nyilatkozatot, hogy az árszabályt szigorúan betartja, a sztrájkból kifolyólag hat hónapig senkit el nem bocsát, senkin nem áll bosszút.¹²

Az itt vázlatosan leírt események jól mutatják a gazdasági harc formáinak változásait. Szeptember végén támadó sztrájkjal kényszerítették ki a munkások az árszabály elismerését. E kollektív szerződés biztosította a 9 órás napi munkaidőt, ami különösen Endrényi Imre nyomdájában jelentős vívmány volt. A mozgalom előtt ugyanis az újságszedők itt napi 14—15 órában az újságszedés mellett még egyéb szedést is végeztek. A szerződés Szegeden a nappal dolgozó szedők számára 24 K heti minimális bért írt elő az addigi 18 K helyett. Ez 33%-os béremelésnek felel meg. Az elért nagy eredmény biztosításáért azonban Endrényi Imre, majd Engel Lajos nyomdájában is védelmi harcba kellett lépni. Mind a támadó, mind a védelmi harc a vidéki mozgalmat vezető fővárosi szocialisták szervező bizottságának — elsősorban Venkovits Károlynak — hathatós segítségével folyt.¹³ A harcban, — amelynek csupán egyetlen epizódját emeltük ki és amelynek fejleményei a későbbi évekre is áthúzódtak — a gazdasági jelleg mellett politikai mozzanatok is jelentkeztek. A munkások követelték május elseje megünneplésének jogát. Főként azonban az tette politikai jellegűvé a harcot, hogy annak az országos mozgalomnak a része, amely a nyomdai munkások szervezete, illetőleg a Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetsége, tehát egy szakma szervezett munkás- és szervezett munkáltató osztályai között folyt.

A vidéki nyomdatulajdonosok szervezete 1901-ben alakult. Létrejöttében nagy szerepet játszott Engel Lajos, a Szegedi Napló kiadótulajdonosa, aki 1903-tól 1907-ig elnöke is volt a szervezetnek. Utóda az elnökségben ugyancsak szegedi nyomdatulajdonos, Endrényi Lajos lett. A VNYOSZ ügyintézője König Salamon, a Traub-nyomda művezetője, aki egyben az 1904-ben kezdeményezett és 1907-ben megalakult Szegedi Munkaadók Szövetségének titkára is. A VNYOSZ céljaként a nehézségekkel küzdő vidéki nyomdák érdekeinek hathatós védelmét jelölte meg. A nagyobb profitot azonban elsősorban azzal kívánta biztosítani, hogy a jobb megélhetésért küzdő munkásokat kizárással, elbocsátással, megfélemlítéssel igyekezett a harctól eltántorítani. A vidéki nyomdatulajdonosokat arra igyekezett szorítani, hogy szakegyleti tagokat ne alkalmazzanak. Minthogy a VNYOSZ alapszabálya szerint a Szövetség székhelye az elnök lakóhelye, 1903—1910 között Szeged volt a vidéki szervezett nyomdai munkások elleni országos harc központja.

Különösen Engel és König váltak hirhedtté a szakegylet elleni küzdelemben. Engel maga is felrúgta a kollektív szerződést. 1904 márciusában pedig elvégezte az árszabály aláírását megtagadó Traub-nyomda (amelynek személyzete az árszabály elfogadtatása érdekében éppen sztrájkolt) sürgős nyomtatványainak egy részét, amire az Engel-személyzet kilépéssel válaszolt. Engel és König levelek, táviratok sokaságát küldözték szét az ország minden részébe sztrájkutörő munkások után. Engel a sztrájkba lépett munkásait kizárta és munkakönyvükbe az ipartörvénnyel összeegyeztethetetlen, megbélyegző kifejezést írt, amiért — a munkások által indított törvényes eljárás során — megbírságolták. Az Engel- és Traub-személyzet 1904 márciusi harca a fővárosi segítség ellenére is elbukott.

Engel Lajos mint a VNYOSZ elnöke többször követelte a szigorú sztrájkutörvényt és a szakszervezetek feloszlatását, megrendszabályozását. A nyomdászszakegylet fővárosi központja 1904-től erőteljesen küzdött azért, hogy a VNYOSZ távolítsa el vezetőségéből Engelt és Königet. Minthogy az ország jelentős részére kiterjedő káros tevékenységük nagymértékben akadályozta, hogy a szakegylet és a VNYOSZ megegyezésével létrejöjjön, 1906. december 1-én életbe lépett újabb vidéki árszabály alapján folyék a munka, a szövetség 1907-ben Engelt, 1910-ben Königet leváltotta tisztségükből.

A szegedi nyomdatulajdonosok hadjárata szervezett munkásaik ellen 1907-ben érte el tetőpontját: február 6-án kizárták az összes szakegyleti tagokat. Az említett, 1906. évi vidéki árszabályt a segédek alkalmazó nyomdák — az Engel- és Traub-cégek kivételével — aláírták. A két üzem munkásai — az árszabály elismertetése céljából — sztrájkba léptek. Engel Lajos és König Salamon már előbb egyezséget kötött a segédek alkalmazó helyi nyomdákkal. (A Dugonics-nyomda azonban nem csatlakozott a „kartellhez”.) E megegyezés értelmében következett be az példátlan eset, hogy az árszabályért küzdő Engel- és Traub-személyzet harcának elbuktatására, a szakegylet megfélemlítésére az árszabályt elismerő nyomdák (a Dugonics-nyomda kivételével) 1907. február 6-án kizárták az árszabály szerint dolgozó munkásaikat. (5 nyomda több mint 100 munkása került az utcára.) Ezzel párhuzamosan a két Endrényi, Engel Lajos és Schulhof Károly kieszközölték, hogy a hatóság — más szakszervezeti csoportok mellett — a nyomdai munkások szakegyletét is vizsgálat alá vegye.¹⁴

Ilyen körülmények között a sztrájkoló és kizárt szakegyleti tagok, — akik egyben a legjobb szakismeretekkel bíró munkások voltak — nagy részben eltávozni kényszerültek Szegedről. A nyomdák zöme árszabályon alul, szervezetlen, gyenge munkásokkal dolgozott. A szakegylet 1907-ben a szegedi nyomdák közül 8-at blokád alá helyezett, Szegedet az átutazók számára is zárta. A helyzet csak 1910-től változott valamelyest: az 1910. június 10-én életbe lépő újabb országos vidéki árszabályt Szegedről még abban az évben négy nyomda (Bruckner Dezső, Dél-

magyarország Hírlap és Nyomdavállalat Rt., Dugonics Nyomda Rt. Schulhof Károly) aláírta.

A vidéki nyomdai munkásság a századfordulót követő másfél évtizedben a szakegyesületi szervezkedés révén olyan erővé vált, amely 1903-tól kezdve — a budapesti központ segítségével — országos érvényű árszabályokban tudta biztosítani a nyomdai munkásságnak az ipari munkások zöménél jóval magasabb életnívót. Ezzel párhuzamosan a szakegylet sokat tett az általános és a szakmai műveltség fejlesztéséért, a munkások szocialista öntudatának növeléséért, a szociáldemokrata párt által szervezett politikai akciók támogatásáért. Az osztályharc kemény ütközeteiből Szeged nyomdai munkásai példamutatóan kivették részüket: az 1903—1910 közötti időszakban a szervezett munkáltatók ellen folyt, gazdasági és politikai kérdéseket összekapcsoló nevezetes harcukat még évtizedekkel később is a nyomdászszolidaritás, a kitartás nagyszerű példájaként emlegették.

Politikai szempontból kiemelkedő megmozdulásuk volt 1919. nyarán, a Tanácsköztársaság fennállása idején. Szeged 1918 végétől 1920 márciusáig — a belgrádi katonai konvencióban foglaltak alapján — francia katonai megszállás alatt állott. A francia imperialisták 1919. március 21., a proletárforradalom magyarországi győzelmé után a város politikai viszonyaiba döntően beavatkoztak: ennek eredményeként a szegedi forradalmi szervek 5 napi működés után eltávoztak a városból. A franciák rövidesen elzárták a várost a Tanácsköztársaságtól. A megszállók védelme alatt Szeged a Tanácsköztársaság ellen irányuló ellenforradalmi mozgalom egyik gócpontjává vált; sokan összegyülekeztek itt a háborús politika bűnösei, a régi cs. és kir. hadsereg katonatisztjei, a monarchista grófok, bárók, volt főispánok és dzsentrí közigazgatási tisztviselők közül. Június 2-án gróf Károlyi Gyula vezetésével ellenforradalmi kormány kezdte meg tevékenységét, amely a Tanácsköztársaság leverésére, az 1918 októbere előtti állapotok maradéktalan visszaállítására, a királyság életrekeltségére irányult. Károlyi Gyulának gyakorlatilag csak Szeged, Kiskundorozsma, Tápé és Algyő területére kiterjedő hatáskörrel rendelkeztek, mégis országos szerepben próbáltak fellépni. Hozzáálltak egy ellenforradalmi hadsereg toborzásához. A kormány egyik legelső rendelete „az ország egész területére kiterjedő érvénnyel” semmisnek nyilvánította a sajtószabadságról szóló 1918. évi II. néptörvényt és kimondta, hogy minden sajtótermék sokszorosítás előtt előzetes megvizsgálás céljából a kormány megbízottjának bemutatandó. Eszerint a Szegeden már korábban bevezetett francia cenzúra mellett életbelépett az ellenforradalmi kormány cenzúrája is. Június végén pedig Horthy Miklós hadügyminiszter rendeletére a sajtóosztály cenzorai mellé még katonai cenzorokat is beosztottak, nehogy a fehér hadsereg szervezését sértő vagy azt előnytelenül befolyásoló közlemény napvilágot láthasson.

A sajtó többszörös megkötése a szegedi liberális polgári újságírók nagy felzúdulását váltotta ki. Ezt csak fokozta a kormány antiszemita magatartása, amely

a jómódú zsidó polgárságot is Károlyi Gyuláék ellen hangolta. Nem sokkal az ellenkormány megalakulása után létrejött egy kormányellenes polgári blokk, amely egyetértett ugyan a Tanácsköztársaság megdöntésének programjával, de kifogásolta, hogy a kormány a polgári demokrácia vívmányait is felrúgta és a polgárságnak még annyi beleszólást sem kívánt biztosítani az ügyek intézésébe, mint amennyit a forradalmak előtti időszakban élvezett. Legélesebben azonban az ipari munkások fordultak szembe az ellenforradalmi kormánnyal, magukénak érezve a Tanácsköztársaságot, annak védelme jegyében a szegedi ellenforradalmi központ felszámolására törekedtek.¹⁵

Ebben a helyzetben kezdődött 1919. június 6-án a nyomdai munkások sztrájkja. Ettől kezdve 18 napon át a helyi napilapok nem jelentek meg. A szocialista párt és az egyes szakmák vezetőségei már a sztrájk előestéjén szolidaritásukról biztosították a kormány ellen harcba lépő nyomdászokat. A sztrájk előkészítésében liberális polgári politikusok és újságírók is résztvettek. A sztrájkolók követelték a cenzúra eltörlését, Dettre János és Tabódy Zsolt visszahelyezését, a béremelést.

Dettre János az őszirózsás forradalom idején Szeged kormánybiztos főispánja lett, Tabódy Zsolt 1919. március 9-től katonai kerületi parancsnok. Elsősorban Dettre polgári radikális gondolkodású volt. Mindkettőjüket május elején távolították el a franciák pozíciójukból. Visszahelyezésük követelése azt igazolja, hogy az előbb jellemzett polgári erők a nyomdászsztrájkot a maguk helyzetének erősítésére szerették volna felhasználni. A sztrájk azonban a Tanácsköztársaság segítségével az említett követeléseken túlfejlődött; a helyi szocialista pártvezetőség a szakszervezeti helyi csoportok útján rövidesen más szakmabelieket is mozgósított. A Tanácskormány nagy figyelemmel kísérte a szegedi fejleményeket és futárok útján nemcsak útbaigazításokat, hanem sztrájksegélyül szolgáló pénzt is rendszeresen küldött a szegedi munkásoknak. Segítsége tette lehetővé, hogy a nyomdai munkások mozgalmával induló harc kiszélesedjen és június 15-én általános sztrájkba torkolljon. Ennek fő követelései: az ellenkormány távozása, a Tanácsköztársasággal való kapcsolat helyreállítása, az összes politikai foglyok szabadon engedése, sajtószabadság. A sztrájk a francia megszállás ellen is irányult. A munkásság ugyanis felismerte, hogy csak úgy harcolhat sikeresen a magyar nagybirtokos-nagytőkés reakció ellen, ha annak támogatója, az antant imperializmus ellen is küzd. Az általános politikai tömegsztrájkban, annak első napjaiban több mint 10 000-en vettek részt.¹⁶

Az öntudatos nyomdászsegédek az általános sztrájkban is mindvégig helytálltak. Ennek következtében az ellenforradalmi kormány a sztrájk idején csak jelentéktelen sajtópropagandát tudott kifejteni. Mindent megtett tehát, hogy nyomdai munkához értő embereket szerezzen. A kiskundorozsmai községi jegyzőt, aki tanult nyomdász volt, a belügyminiszter felmentette állásából és szolgálattételre a propagandabizottsághoz osztotta be. Ugyancsak a belügyminiszter felhívta a

csendőrkerületi parancsnokságot, ha akadna a csendőrlegénység között tanult nyomdász, adja át a propaganda bizottságának stb. A francia városparancsnokság is megpróbált segíteni a kormányon: rendelkezésre bocsátotta a katonái között található nyomdászokat. E katonák azonban kijelentették, hogy nem lesznek sztrájktrőrök, megtagadták a nyomdai munkát, mire közülük a francia parancsnokság 23-at letartóztatott. Az általános sztrájk tehát a nemzetközi nyomdász-, ezen túlmenően a nemzetközi proletárszolidaritás szép példáival is szolgált.¹⁷

A sztrájkot a magyar és francia ellenforradalom együttes erői egy hét alatt letörték. A munkásvezetők és bizalmiak letartóztatása az általános sztrájk idején állandóan folyt, kb. 500 embert fogtak le. A franciák megszállták a munkásotthont, a sztrájkmozgalom központját. E körülmények között a harc aligha volt folytatható; a szocialista párt vezetősége június 22-én befejezettnek nyilvánította a sztrájkot. Június 23-tól a nyomdászok is munkába álltak és június 24-én a napilapok ismét megjelentek.

A sztrájkot követő nagyarányú megtorlás arra mutat, hogy a megmozdulás súlyosan érintette a szervezkedő ellenforradalmat. Nagyszerű kísérlet volt ez a harc a proletárhatalom Szegeden történő visszaállítására, az ellenforradalmi szervezkedés letörésére; noha e célt nem sikerült elérni, a sztrájk lekötötte a magyar és francia reakció erőit. Időben egybeesett több nyugati ország munkásmozgalmának a Tanácsköztársaság megsegítésére irányuló akciójával, ezen keresztül tehát hozzájárult a Tanácsköztársaság ellen délről indítani tervezett intervenció megakadályozásához.

Az 1919-es forradalmi harcok emléke a munkások, köztük jónéhány nyomdai munkás tudatában tovább élt az ellenforradalmi Horthy-korszak idején. Az 1920-as években a hazai nyomdaipar súlyos helyzetben volt; a kényszerű üzemredukciók korábban nem tapasztalt méretűvé tették a munkanélküliséget. Az 1920-as évtizeden belül legkedvezőbbnek mondható 1925-ös évben is Szegeden havonta 20—30 között mozgott a munkanélküliek száma, ami a munkások 15—20%-át tette és jóval felülmúlta az 1914 előtti időszak átlagát. A nyomdai munkások életszínvonalának jelentős csökkenése, a kurzus meg-megújuló politikai támadásai a szakszervezetek és a haladó sajtó ellen szintén abban az irányban hatottak, hogy a foglalkozásban levő nyomdászok nagyobb része beérte annak passzív elfogadásával, amit a szakszervezet vezetősége hangoztatott. Ez pedig az új helyzetben nem volt több, mint a leromlott életszínvonalnak az 1914 előtti szintre emelése, majd lehetőség szerint továbbjavítása, ennek megfelelően az 1918 előtti budapesti és vidéki árszabályokban foglalt bérek összegszerű emelése a gyorsuló inflációnak megfelelően; politikai téren pedig a szakszervezeti és sajtószabadság követelése. A nyomdászszakszervezet védelme, fejlesztése érdekében súlyt helyezett a nyomdászszolidaritás fokozására, nagy erőfeszítéseket tett a szakszervezet gazdasági egyensúlyának biztosítására.¹⁸

E törekvések támogatása érdekében fejtette ki szegedi tevékenységét 1924-től kezdve Zarnóczay Béla, aki 10 éven keresztül a helyi nyomdászmozgalom irányító egyénisége volt. Az 1920. november 1. óta Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete néven szereplő szakszervezet fentebbi célkitűzéseinek helyi megvalósítása során azonban — enyhén szólva — nem a leghelyesebb módszereket alkalmazta. Ennek megnyilvánulása volt többek között az, hogy az alelnöki tisztség mellett más pozíciókat is a kezében összpontosított: a gazdasági bizottság elnöke, a békéltető bizottság tagja, az ún. otthonalap pénztárosa, az 1929-ben megnyitott nyomdászotthon gondnoka, a Népszava-agitáció irányítója, kongresszusi küldött az 1929. és az 1932. évi országos szakszervezeti kongresszuson stb. A választmányi üléseken felmerülő kérdésekhez a csalhatatlanság igényével szólt hozzá és mondta ki a végső szót. A vezetőségi tagok javaslatait nem egyszer visszautasította, a kritikai észrevételeket pedig elfojtani igyekezett. Ez a vezetési módszer, amely nem volt kellő tekintettel a demokratizmus követelményeire, olyan szakszervezeti tevékenységre mozgósított, ami a tagok egy része előtt — joggal — lagymatagnak, a munkásmozgalom végső célját figyelmen kívül hagyónak látszott. A szegedi munkásmozgalomban az 1920—1930-as évek fordulóján általános baloldali előretörés történt.¹⁹ Ennek része volt a nyomdászok közötti ellenzéki törekvés is. A kezdeményezők itt szintén 1918—1919 harcosai közül kerültek ki.

Az elégedetlenségnek is egyik első jele a tagok létszámának említett csökkenése és a munkások zömének közönyössége, az országos és helyi gazdasági—politikai problémák iránti érdektelenség volt. 1926-tól kezdve azonban egyre több szó esik a forrásokban az egység hiányáról, a „széthúzásról”, arról, hogy a vezetőséget „személyi ügyek” foglalkoztatják. Ettől kezdve jelentkezett és erősödött fel a szegedi kerület évi közgyűlésein rendszeresen megjelent központi kiküldöttek, első sorban a szegedi származású, de már 1904 óta a szakszervezet központi apparátusában működő Gyürey Rudolf felszólalásaiban az a gondolat, hogy *mindenkinek* kötelessége a helyi és a központi vezetőséget támogatni. Ez a feltétele ugyanis annak — fejtegette —, hogy a Szegeden ekkoriban bőven előfordult, a nyomdatulajdonosok árszabálysértő magatartása miatti ügyekben a szakszervezet eredményesen felléphessen.²⁰

Úgy tűnik, hogy a szegedi nyomdászellenzék a vezetés antidemokratikus módszerének bírálataival lépett fel, de valójában radikálisabb szakszervezeti mozgalmat követelt. Az ellenzék egyik markáns egyénisége Kiss István gépmester volt, aki még 1914 előtt került a mozgalomba. Az 1918—1919-es forradalmak szegedi eseményeiben jelentős szerepet játszott, tagja az 1918. november elején létrejött Munkástanácsnak, majd e hatalmi szerv által kezdeményezett tömegmegmozdulások egyik szervezője. Tagja az 1919. április 14-én megválasztott Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsnak. Baloldali gondolkodása 1920 után is ismert. Az 1922. évi

szegedi szociáldemokrata pártszervezeti vezetőségbe a radikális munkások képviselőjeként jutott be. A központi párttitkárság azonban, arra hivatkozva, hogy Kiss István kommunista, megsemmisítette a választás eredményét és új választást rendelt el.²¹ A szegedi nyomdászkerület választmányának csaknem haláláig tagja.

A nyomdászcsoporthoz kialakult ellenzék másik irányító egyénisége Farkas István szedő, aki ugyancsak tevékeny részese az 1918—1919-es forradalomnak: a szegedi Katonatanács tagja volt. Forradalmi működése miatt a franciák fogásba vetették. 1924. február 24-től tagja, 1930. február 18-tól egy évig elnöke, majd ismét tagja a szegedi kerület választmányának.²²

1928-ban, a közelgő kapitalista gazdasági válság előjeleként a hazai, ezen belül a szegedi nyomdaiparban is termeléscsökkenés, munkáselbocsátás következett be. A munkanélküliek száma az akkor 125 főnyi kerületi tagságnak kb. 30%-át tette ki. Ez a súlyos helyzet hozzájárult a szervezeten belüli korábbi feszültség kirobbanásához az 1929. február 10-i kerületi közgyűlésen. Közvetlen kiváltó oka a szegedi kerület részére történő székházvásárlás ügye volt.

Az 1920-as évek második felében a szakszervezet központja felkarolta a szegedi csoportnak egyik korábbi, 1920-tól jelentkező kezdeményezését, amely azt szorgalmazta, hogy a szakszervezet segítse elő a jelentősebb vidéki csoportok kényelmes, a kor kívánalmainak megfelelő, önálló egyesületi helyiségekhez juttatását. A szakszervezet országos vezetőségének célja a szegedi csoport megszilárdítása, a központ mögé sorakoztatása, a szociáldemokrata agitációs és nevelőmunka eredményesebbé tétele, a központi céloknak alárendelt, azokkal összhangban levő élénk egyleti élet kialakítása, mindezen keresztül a központ bizalmát élvező Zarnóczay-féle csoport helyzetének megszilárdítása volt. Feltehetően ez utóbbi körülmény készítette az ellenzékot arra, hogy a házvásárlás ügyében nem korrekt eljárással vádolva a helyi vezetőséget, vizsgálatot kérjen a központi vezetőségtől. A közgyűlésen Kiss István kijelentette, hogy „ő mint választmányi tag sohasem tudta, hogy áll a házügy”. Hanyagsággal vádolta a helyi vezetőséget. Az antidemokratikus irányító módszerek igazolására egy másik esetet is elmondott: amikor a gépmes-terek összejöttek problémáik megbeszélésére, Zarnóczay Béla „valósággal fölrobbantotta” a tanácskozást, ahelyett, hogy a kérdések megoldását segítette volna. A helyi vezetőség „hivatalos” álláspontja az ellenzéki megnyilvánulásokat személyeskedésnek nevezte, az ellenzékiek csoportját pedig maffiának, amelynek tagjai „nincsenek megelégedve a vezetőséggel akkor sem, ha dolgozik, akkor sem, ha nem dolgozik. Itt világosan kitetszik a személyi harc” — olvashatjuk a jegyzőkönyvben. A küzdelem e közgyűlésen nem dőlt el; Zarnóczay Bélának és a központi irányvonalnak jelentős bázisa volt. Továbbra is megválasztották alelnöknek, a gazdasági és a békéltető bizottság tagjának. A baloldal súlyát viszont az mutatja, hogy a választmányban továbbra is ott maradt Kiss István, Farkas István pedig mint gazdasági bizottsági tag került az új vezetőségbe.

E körülmények között történt meg 1929. augusztus 18-án a Jósika utca 21. szám alatt az egyik legjelentősebb vidéki csoport és az általa vezetett kerület székházának ünnepélyes felavatása.²³ Különösen figyelemre méltó Pajor Rudolf egykori nyomdászsegéd, ekkor már a szociáldemokrata párt központi vezetősége tagjának itt elhangzott beszéde. Azt mondta többek között, hogy e székház legyen központja a munkások gazdasági helyzetének javításáért, a munkanélküliség csökkentéséért folyó mindennapi küzdelemnek, de ugyanakkor legyen a proletármozgalom végső célját tudatosító agitációs és nevelőközpont is. „A tömegeket — mondotta — osztályöntudatra kell ébreszteni. Meg kell ismertetni velük a harc végső célját. Ebből az otthonból kell kiindulni a szocialista tanításnak, oktatásnak. Ez az otthon legyen gyűjtőcsatornája a szocialista energiának”. A nyomdai munkásság vállalja az 1919-es proletárforradalom örökségét és a szocializmus győzelméért kíván harcolni. E harc sikeréhez járulhat hozzá a maga lehetőségeivel a nyomdászotthon is.²⁴ Pajor Rudolf természetesen a szociáldemokrata párt nézeteinek terjesztését várta, és ennek propagandájával kívánta előmozdítani a munkások ügyét.

A nyomdászotthonbeli szocialista agitáció tartalma azonban nagymértékben attól függött, hogy a város munkásmozgalmában és közelebről a nyomdai munkások szervezetén belül a reformista irányzattal szembenálló baloldali erő képes lesz-e felhasználni az új munkásközpontot az osztályharcos és forradalmi tanítás terjesztésére. Ebből a szempontból a helyzet az 1930-as évek elején kedvezően alakult. A nyomdász kerületi választmány, amelynek 1930-tól Farkas István lett az elnöke, hosszas vita után 1931-ben beleegyezett, hogy az otthont átengedi a helyi szociáldemokrata pártszervezet oktatásügyi bizottsága által szervezett, munkások számára tartott szemináriumok céljára. E szemináriumokat, amelyek 1931 őszén már folytak, dr. Szepesi Imre orvos, a városi pártszervezet vezetőségének tagja kommunista szellemben vezette.²⁵ A mintegy 30 főnyi, különböző szakmák képviselőiből álló hallgatóság többek között a proletárforradalom, a tudományos és utópista szocializmus kérdéseivel ismerkedett. Tanulmányozták Marx, Engels azon műveit, amelyek a Tanácsköztársaság idején magyar nyelven megjelentek. A nyomdászotthonban tartott Szepesi-féle szemináriumok anyaga tehát gyökeresen eltért, mert forradalmi volt, a szociáldemokrata párt hivatalos oktatási anyagától.

1932 januárjában Gombkötő Péter és dr. Szepesi Imre vezetésével megalakult az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) szegedi csoportja. A OIB-ot 1929-ben a szociáldemokrata párt hozta létre az ifjúmunkások szervezeti tömörítésére, de e szervezet az 1930-as évek elejétől kezdve mindinkább kommunista befolyás alá került. A szegedi OIB csoportban tömörült iparos- és kereskedőfiatalok, egyetemi hallgatók több esetben a nyomdászotthonban tartották meg összejövetelüket. Amint a csoport 1932. április elején történt lefogatását követő periratokból kiderül,

a fiataloknak tartott előadások, az ezeket követő viták során „nemcsak a jelenlegi rendszer ellen hangzottak el durva kritikák, hanem kifejezetten azzal foglalkoztak, hogy fel kell venni az erőszakos osztályharcot; nemcsak a szociáldemokrata pártvezetőséget kell eltávolítani, hanem a jelenlegi kormányzati rendszert is meg kell dönteni és át kell térni a kollektív gazdasági rendszerre”.²⁶

Ugyancsak a periratok szerint a nyomdászotthonban tartották az OIB tagjai azt a megbeszélést is, amely előkészítette a 40 oldal terjedelmű, egyetlen számot megért, egyetlen példányban, gépírással készült Házi Újság c. lap megjelenését. Ezt a lapot a Hétvezér utcai Általános Munkásotthonban bocsátották az érdeklődő szakszervezeti tagok rendelkezésére. A lap cikkei — az ügyészség megállapítása szerint — a proletárosztályt a tőkés osztály és a katolikus papi osztály elleni gyűlöletre izgatták és tartalmukban a legintenzívebb kommunista propagandát űzték.

A nyomdászotthon tehát az 1931—1932-ben Szegeden folyt kommunista agitációs és nevelőmunka egyik gócpontjává vált, mert a kerületi választmányon belül a baloldali csoport elég erős volt ahhoz, hogy a mérsékeltekkel szemben biztosítsa a politikai nevelőmunka számára az otthon helyiségét. Maga Farkas István aktívan részt vett a bebörtönzött forradalmárok és családtagjaik megsegítésére alakult Vörös Segély munkájában; árusította a Vörös Segély bélyegeit a nyomdászotthonban. Figyelemre méltó, hogy a Vörös Segélyt — a bélyegek vásárlásán keresztül — a nyomdászcsoporthoz számos tagja is támogatta.²⁷

Az 1932. évi szegedi kommunista lebukás után a nyomdászmozgalmon belüli baloldali csoport tevékenysége — bár az elfogottak között nyomdászok nem voltak — a jelek szerint meggyengült. Erre enged következtetni az a tény, hogy forrásaink ebből az időből már nem tartalmaznak utalásokat a vezetőségen belüli mélyreható vitákra, éles nézeteltérésekre. A munkanélküliek segélyezése, a munkaközvetítés, a könyvtárfejlesztés nagyon fontos, de a pillanatnyi szükségleteken túl nem mutató problémáival foglalkoztak. A munkanélküliség 1932. évi mélypontján, amikor a 124 főnyi tagságból havonta átlag 70—80-an voltak munka nélkül, ami 56—64%-os munkanélküliségnek felel meg, a nélkülözők helyzetén való enyhítés kötelessége igen súlyos feladatok elé állította a választmányt. E helyzetben a kerület fokozottabban rá volt utalva a központi támogatásra; Zarnóczy Béla és csoportjának helyzete, irányító szerepe emiatt is megszilárdult. Zarnóczy Béla 1934 februárjáig működött Szegeden, ekkor Budapestre távozott és rövidesen a szakszervezet központi apparátusának alkalmazottja lett. A szegedi kerület búcsúvacsorát rendezett tiszteletére, értékes ajándékkal is kifejezte köszönetét Zarnóczy Béla kétségkívül fáradhatatlan, de az osztályharcos erők jogos fellépését kiváltó munkásságáért. Működésével „maradandó emléket hagyott a szegedi nyomdászcsoporthoz súlyos küzdelmeket magában foglaló történetében”.²⁸ Ugyancsak emlékezetes maradt az 1937-ben elhunyt Kiss István, valamint Farkas István, a helyi baloldal vezetőinek

tevékenysége a csoportban, mert a szűk körű praktícizmussal szemben forradalmi távlatokban gondolkodtak. Közülük Farkas István már 1933-ban megtalálta az utat az illegális kommunista párthoz.

E tanulmányunkban a szegedi nyomdai munkásmozgalom politikatörténeti mozzanatait igyekeztünk előtérbe helyezni, a teljesség igénye nélkül. A szervezet- és mozgalomtörténetnek azonban számos egyéb fontos területe is van, mint pl. a több fajta segélyezés, a korszerű szakmai és az általános műveltség fejlesztésére irányuló tevékenység, a szocialista nevelőmunka, a szociáldemokrata pártmunkában való részvétel, a gazdasági érdekvédelem és más egyéb működés is. Mindezeknek a politikatörténeti mozzanatokkal összefoglalva történő feldolgozása a szegedi helytörténetírás egyik említésre méltó jövőbeli feladata.

Jegyzetek

¹ Az 1848. évi nyomdászmozgalomról: Munkásmozgalmak 1848—49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez. Az anyagot gyűjtötte és a Bevezetést írta MÉREI GYULA. Budapest, 1948. 196—199., 207—208. A Pest-Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyletéről, továbbá a nyomdászszakszervezet megalakulásáról részletesen: NOVITZKY N. LÁSZLÓ: Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok ötven évi szakszervezeti tevékenységének története. Budapest, É. n. (1912). A Typographia jelentőségét elsősorban a szaklap évfolyamai alapján mérhetjük le. Ehhez használható A százéves Typographia c. összeállítás is. (Budapest, 1969.) A nyomdai munkásságnak a fejlettebb országok és a hazai munkásság mozgalma kezdeti időszakában betöltött fontos szerepéről részletesebben: GAÁL ENDRE: A szegedi nyomdai munkások segélyezőegyletének megalakulása. = Tanulmányok Csongrád megye történetéből. V. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1981. 133—138. Klny. is.

² Az 1866. évi adat: Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények, 1867. 83—89. A későbbiek az 1900. és 1910. évi népszámlálásnak a népesség foglalkozását tartalmazó kötetei, valamint Nyomdász Évkönyv és Utikalauz 1939. c. kötet táblázata alapján.

³ ERÉNYI TIBOR: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei 1867—1904. Budapest, 1962. 126.

⁴ Idézi VÉGH OSZKÁR: A magyarországi szakszervezeti sajtó osztályharcos küzdelmei 1868—1918. Budapest, 1975. 32.

⁵ A mozgalom leírását adó szegedi levél: Typographia, 1890. május 16. közli: Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1868—1917. Szerkesztette, a bevezetőt és a dokumentumok jegyzeteit írta GAÁL ENDRE. Szeged, 1980. 114—115. — A továbbiakban: VDCSMMT 1868—1917.

⁶ NOVITZKY N. LÁSZLÓ: Id. mű 277.

⁷ VDCSMMT 1868—1917. 114—115. A sztrájkalapra szánt összeg azonban elég későn jutott el rendeltetési helyére: az 1890. december 7-i választmányi ülés — Jászai Gyula felszólalása alapján — felhívta Tomcsányi Elek alelnököt az összeg befizetésére. (Typographia, 1890. december 12.) — Mint érdekességet említjük, hogy Jászai Gyula az ekkor már Szeged belvárosi káplán, 1893-tól rókusai plébános Jászai Géza öccse.

⁸ Typographia, 1890. szeptember 12.

* A budapesti szerződés szövege: NOVITZKY N. LÁSZLÓ: Id. mű 288—293. Az Aradon elfogadott árszabály: Typographia, 1890. szeptember 12.

¹⁰ NOVITZKY N. LÁSZLÓ: Id. mű 344—345. A szegedi sztrájk nélküli győzelemről: Népszava, 1892. január 8., 15.

¹¹ Typographia, 1894. június 22. Közli: GAÁL ENDRE: Válogatott dokumentumok a szegedi ipari munkások szocialista szakmai szervezkedésének történetéből (1890—1900). Szeged, 1972. 24—25. — A szegedi kerületben 1894-ben 55 nyomda működött, a segédek közül 115 tagja az egyletnek, 50 pedig nem; „utóbbiakat az egyletbe való belépésre rábírní lehetetlen volt”. (Uo. 29.) A szervezetlenek legnagyobb részét a kerület vidéki városaiban dolgozók tették ki. A szegedi szervezett nyomdamunkások 1894. évi számát nem ismerjük, de némi hasonlítási alapot ad az, hogy a város nyomdáiban (ekkor összesen 9) kb 120 alkalmazott dolgozott, beleértve a tanoncokat is.

¹² VDCSMMT 1868—1917. 210—212. — Az árszabály főbb tételeit lásd ugyanott, a teljes szöveget pl. Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1904. 89—96. A vidéki nyomdai munkások 67,5 %-a 1904. március végéig elismertette az árszabályt és annak megfelelően dolgozott. (Typographia, 1904. április 1.) A harc 1904 augusztus végére befejeződött és a vidéken dolgozó segédek 85 %-a a kollektív szerződés alapján volt munkában. — Endrényi Imre felsüléséről a budapesti szedőkkel: Typographia, 1928. április 13.

¹³ Typographia, 1907. március 22. = 1473—1801—1973. A magyarországi könyvnyomtatás 500 éves évfordulóján kiadja a Szegedi Nyomda. Szeged, 1973. 42—45.

¹⁴ VDCSMMT 1868—1917. 316—318.

¹⁵ VDCSMMT 1917—1919. Szerkesztette, a bevezetést és a dokumentumok jegyzeteit írta GAÁL ENDRE. Szeged, 1969. 27—28., 256—259., 268—272. A sajtórendelet: 1919-5. ME. sz. Magyar Országos Levéltár (ezután MOL) A szegedi ellenforradalmi kormány ir. BM res. K 572. 1919—52., 59. PI Arch. 666. f. III. csop. ÉSZ III. 17. 1.

¹⁶ VDCSMMT 1917—1919. 476—487.

¹⁷ MOL A szegedi ellenforradalmi kormány ir. BM res K. 572 1919—139., 149., 168.

¹⁸ Minderre részletesebben: GRÓSZ ERNŐ: Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdai munkásság története 1912—1937. Budapest, 1937. Továbbá: Typographia, 1921. június 3., 1923. augusztus 10., 1927. április 8. Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1932. 29.

¹⁹ Zarnóczay Béla fentebb vázolt tevékenységére sok adat található az 1922. március 1. óta ismét működő szegedi kerület jegyzőkönyveiben. A kerületi taglétszám 1922 végén 160. Ettől kezdve kevesebb: 1926 végén 125, 1929 végén 130, 1932 november végén 124, 1934 június végén 114. E csökkenésben a helyi nyomdaiiparra kedvezőtlen gazdasági viszonyok is közrejátszottak. — A szegedi munkásmozgalom 1920-as évekbeli helyzetéről, a baloldalnak az 1920—1930-as évek fordulóján megfigyelhető eldörtöréséről: VDCSMMT 1919—1944. Szerkesztette és a bevezetést írta: SERFŐZŐ LAJOS. Szeged, 1977. 18—30.

²⁰ Lásd pl. Typographia, 1927. december 30.

²¹ BÁRÁNY FERENC: A munkások és szegényparasztok küzdelmei Csongrád megyében 1919. aug.—1924. Szeged, 1972. 41.

²² A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Segélyező Egyesülete szegedi kerületének 1924. február 24-i közgyűlési jegyzőkönyve.

²³ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1930. 22. Az otthonnal megfelelő egyesületi helyiséget sikerült biztosítani. A szegedi székház felavatása után csak 1937-ben létesült újabb vidéki nyomdászszékház, ezúttal Győrben.

²⁴ Typographia, 1929. augusztus 23.

²⁵ VDCSMMT 1919—1944. 27., 429—433. TAMASI MIHÁLY: A dolgozók harca a nyomor és kizsákmányolás, az ellenforradalmi rend ellen 1929—1935. Szeged, 1971. 40—41.

²⁶ VDCSMMT 1919—1944. 430. — A nyomdászotthon forradalmi agitációs célokra történt felhasználásáról: *Farkas István* szóbeli visszaemlékezése. (Felvette Gaál Endre és Serfőző Lajos. 1963. február 24.) CSAPLÁR FERENC: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Budapest, 1967. 78—79.

²⁷ *Farkas István* id. visszaemlékezése.

²⁸ A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Segélyező Egyesülete szegedi kerületének 1934. január 11-i és február 21-i üléseiről felvett jegyzőkönyvek. Typographia, 1942. április 24.